

החג – חג הסוכות – חג המנוחה והנחלה בארץ

תקציר

'מסע' בספרות המקרא ינסה לגלות את ה'סיפור' של חג הסוכות (החג בה"א הידיעה) ואת הערכים (האתוס) שהחג מייצג – באמצעות המצוות המעשיות (הריטואל) של הישיבה בסוכה ושל נטילת הלולב (ארבעת המינים).

נפתח בחוקת-התורה, נמשיך בסיפורים מנביאים ראשונים, נעיין בספר עזרא, ונפטר בספר חשמונאים.

הצגת השאלה

האתוס – מערכת הערכים והנורמות – של סיפור "יציאת מצרים" – הסיפור המכונן את החג שבפתח השנה הקלנדרית-ההיסטורית בתורה – בא לכלל ביטוי בריטואל – המעשה הפולחני המעצב (החוזר ונשנה)¹ הכפול: זבח-פסח – האכילה ביחבורה של 'מנויים' (שה לבית), כפרשנות חז"ל; ואכילת המצות, כפרטים, ולא בהתכנסות בעצרת המונית – כאמור:

בחדש הראשון בארבעה עשר לחדש בין הערבים – (זבח) פסח לד'; ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג-המצות לד' – שבעת ימים מצות תאכלו.²

שְׁמור את חדש האביב ועשית פסח לד' אלהיך, כי בחדש האביב הוציאך ד' אלהיך ממצרים לילה וזבחת פסח לד' אלהיך ... לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות, לחם עני, כי בחפזון יצאת מארץ-מצרים. למען תזכר את יום צאתך מארץ-מצרים כל ימי חיך.³

אולם, בעוד שהקשר בין הריטואל הכפול לבין הסיפור של יציאת-מצרים (ולבין האתוס של "מעבדות – לחרות") חוזר ומודגש בכתובים, המפרטים את מצוות חג האביב – אין כל זכר לסיפור של "מעמד-הר-סיני" (ולא לאתוס של "תלמוד-תורה" כפרשנות חז"ל) – בריטואל של חג-הקציר הסמוך, החל בראשית החודש השלישי (מועד מתן תורה)⁴ – חמישים יום ממחרת חג הפסח:

מילות מפתח: חג-הסוכות; החג; שמיני עצרת; מצוות הקהל; הברית; האמנה; המנוחה והנחלה; חנוכת-המקדש (הראשון והשני); חג-החנוכה.

1. ראו א' גרינולד, 'המיתוס במציאות ההכרתית, ההיסטורית והחברתית', **מדעי היהדות**, 38 (תשנ"ח), עמ' 182-210. וראו ש' רוזנברג, 'מיתוס המיתוסים', **שם**, עמ' 145-179; י' ליבס, 'מיתוס ואורתודוכסיה: תשובה לשלום רוזנברג', **שם**, עמ' 181-185.
2. ויקרא כג 5-6.
3. דברים טז 1-3.
4. שמות יט 1.

שנתון "lee" – תש"ע – כרך ט"ו

וספרתם לכם ממחרת השבת, מיום הביאכם את עמר התנופה, שבע שבתות תמימת תהינה. עד ממחרת-השבת השביעית – תספרו חמשים יום, והקרבתם מנחה חדשה לד'.⁵

שְׁבַע שְׁבָעֹת תִּסְפְּרוּ לָךְ, מֵהַחֵל חֲרַמְשׁ בַּקִּמָּה תִּחַל לִסְפֹּר שְׁבַע שְׁבָעוֹת. וְעִשִּׂית חֹג שְׁבָעוֹת לַד' אֱלֹהֶיךָ – מִסֵּת נֹדֶבֶת יָדְךָ אֲשֶׁר תִּתֵּן, כֹּאֲשֶׁר יִבְרַכְךָ ד' אֱלֹהֶיךָ – וְשִׂמַחַת לִפְנֵי ד' אֱלֹהֶיךָ. . .

במקום אשר יבחר ד' אלהיך ... וזכרת, כי עבד היית במצרים – ושמרת ועשית את החקים האלה.⁶

אדרבא – השמחה בחג-השבועות שוב כרוכה בסיפור "יציאת-מצרים".

זאת – ועוד: סיפור "מעמד-סיני" שבשמות – נעדר כלל מן הספרות המקראית.⁷ רק אצל חז"ל, בפרשנותם היוצרת,⁸ היה "חג השבועות – הזה – זמן מתן תורתנו" – כנוסח קדושת-היום בתפילת-מוסף.

השאלה – מדוע סיפור "מעמד-הר-סיני" מן הנרטיב המקראי – לא תידון במאמר זה.⁹ אנו נבקש לעסוק בשאלה: מהו הסיפור ומהו האתוס, הכרוכים בריטואל הכפול של "החג", הניצב בפתח השנה החקלאית הטבעית – בישיבה בסוכה ונטילת-ארבעת-המינים?

נדגיש: בצמוד לחג-הסוכות – במקביל לחג-השבועות – מצוי חג "שמיני עצרת", שבדומה, אף הוא נטול כל ריטואל, הקשור בסיפור כל-שהוא:¹⁰

בחמשה עשר יום לחדש השביעי הזה חג הסוכות שבעת ימים לד'. ביום הראשון מקרא-קדש, כל מלאכת עבדה לא תעשו ... ביום השמיני מקרא-קדש יהיה לכם ... עצרת היא, כל מלאכת עבדה לא תעשו ...

אך בחמשה עשר לחדש השביעי, באספכם את תבואת-הארץ, תחגו את חג-ד' שבעת ימים. ביום הראשון – שבתון, וביום השמיני – שבתון.

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, כפת תמרים וענף עץ-עבת וערבי-נחל – ושמתם לפני ד' אלהיכם שבעת ימים. וחגתם אתו חג לד' שבעת ימים בשנה – חקת-עולם לד' ר' תיכם בחדש השביעי תחגו אתו.

בסוכות תשבו שבעת ימים, כל האזרח בישראל ישבו בסוכות. למען ידעו ד' ר' תיכם, כי בסוכות הושבתי את בני-ישראל – בהוציאי אתם מארץ-מצרים, אני ד' אלהיכם.¹¹

5. ויקרא כג 15-16.

6. דברים טז 9-12.

7. אזכור מפורש אחד מצוי בנחמיה ט 13; ורמזים בשופטים ה 5 ותהלים סח 9, 18.

8. וראו גרינולד (לעיל הערה 1), עמ' 207-208, המאזכר את העדר הסיפור על מעמד הר-סיני בתיאור המסע ממצרים בפרקי תהלים עח, קה, ובפרק קיט – מזמור שבחי התורה.

9. ראו גרינולד (שם), עמ' 207.

10. ראו גרינולד (שם), עמ' 208.

11. לימים נהגו לשמוח בו – בבבל, ולאחר-מכן בארץ ישראל – במסגרת חג "שמחת תורה".

ראו הערה 100 בסיום.

11. ויקרא כג 34-36, 39-43.

שנתון "jke" – תש"ע – כרך ט"ו

חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים, באספך מגרנד ומיקבך, ושמחת בחגך ... שבעת ימים תחג לד' אלהיך, במקום אשר יבחר ד', כי יברכך ד' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידיך – והיית אך שמח.¹²

הצעת התשובה

מסתבר, שחג-הסוכות, **חג-ד'**, "החג" – החשוב בחגים¹³ – מסתיר מאחרי שני פרטי הריטואל שלו: לקיחת ארבעת המינים והישיבה בסוכה – את הסיפור המכונן של החג, המבאר את האתוס, אשר בא על ביטויו, במודגש, דווקא בשמחת-הכלל.

קריאת-החג בשם **חג-האסיף**,¹⁴ העשויה לבטא את שמחת הפרט ביבולו, אינה מבארת על-שום-מה מה ההדגשה היא במילים: **חג לד'** – בעצרת – באספה פולחנית פומבית¹⁵ – בשמחה לפני ד' – במקום אשר יבחר ד' – דווקא; בניגוד למה שראינו בחג האביב,¹⁶ המסתפק בהתכנסות משפחתית בלבד.

נראה לנו, שהאתוס האידאי, המתבטא בריטואל של לקיחת ארבעת המינים: פרי עץ הדר,¹⁷ פפת תמרים וענף-עץ-עבת וערבי נחל – דווקא – עשוי להבהיר את טיבו של סיפור חג-ד'. מסתבר, שארבעת מיני הצומח הטבעי – המתקיים ממטר השמים בלבד – באים לציין את חג ד', האל המתגלה, המשגיח על הארץ המובטחת, ולפיכך נשואות אליו עיני-האדם מישראל כל השנה:

כי הארץ, אשר אתה בא שמה לרשתה – לא כארץ – מצרים היא, אשר יצאתם משם, אשר תזרע זרעך והשקית ברגלך, כגן-הירק.

הארץ, אשר אתם עברים שמה לרשתה – ארץ הרים ובקעות, למטה שמים תשתה מים; ארץ אשר ד' אלהיך דרש אותה – תמיד עיני ד' אלהיך בה – מרשית (= מראשית) השנה ועד אחרית שנה.¹⁸

בעקבות הכתוב נראה לנו להניח, שריטואל ארבעת המינים בא לציין את סיפור המעבר מן

-
12. דברים טז 13-16.
 13. ראו י"ש ליכט, 'סוכות, חג הסוכות', אנציקלופדיה מקראית, ה, עמ' 1037-1043.
 - "החג" בהא-הידיעה – כמציין את החג החשוב מבחינת כלל-ישראל – נקרא בשם זה, בסתם, בכמה כתובים במקרא, כגון: מל"א ח 1: ויקהלו אל המלך שלמה כל איש ישראל בירח האיתנים, בחג, הוא החדש השביעי ... (65) ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול ... (מקבילה בדבה"ב ה 3; ז 8-9).
 - ראו יחזקאל מה 23-25: החג, בסתם – בלא הציין חג הסוכות
 - וראו נחמיה ח 14: אשר ישבו בני ישראל בסכות, בחג, בחדש השביעי.
 14. שמות כג 16; לד 22.
 15. ראו מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, רמת-גן תשס"ו, עמ' 824: עצרה, עצרת.
 16. שמות כג 15; לד 18; דברים טז 6.
 17. בלשון המקרא אפשר, שמתכוונים לאצטרובל עץ הארז או האורן ("דר" בסנסקריטית). ראו י' פליקס, 'ארבעת המינים', ב"א לוין (עורך), ויקרא (עולם התנ"ך), תל-אביב תשנ"ד, עמ' 173.
 - ראו ג' ברין, 'פרי עץ הדר', אנציקלופדיה מקראית, ו, עמ' 582-583.
 - וראו י' פליקס, עולם הצומח המקראי, תל-אביב תשי"ז, עמ' 66.
 18. דברים יא 10-12. ובהמשך (13-28): והיה אם שמעו השמעו אל מצותי ... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלבוש, ואספת דגנך ותיר שך ויצהרך ... למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה, אשר נשבע ד' לאב תיכם לתת להם ...

שנתון "JL" – תש"ע – כרך ט"ו

המדבר אל ההתנחלות בארץ המובטחת, הייחודית, בהיותה תלויה-מטר. מכאן – אתנס השמחה והתפילה בחג-הסוכות.¹⁹

זאת – ועוד: הארץ המובטחת התלויה-במטר, המנוגדת לארץ-מצרים התלויה בנילוס – שונה גם מן המדבר אין-מים, שבו נדדו בני ישראל ארבעים שנה – והם תלויים בחסדי-אלהים:

כי ד' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ-נחלי-מים, עֵינֹת ותהֹמֹת יִצְאִים בבקעה ובהר. ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון – ארץ זית שמן ודבש, ארץ, אשר לא במסכנת תאכל בה לחם, לא תחסר כל בה ...

השמר לך, פן תשכח את ד' אלהיך לבלתי שמר מצותיו וחקיו, אשר אנכי מצוך היום – פן תאכל ושבעת, ובתים טבים תבנה וישבת, ובקרד וצאנך ירבין, וכסף וזהב ירבה לך, וכל אשר לך ירבה.

ורם לבבך – ושכחת את ד' אלהיך, המוציאך מארץ-מצרים, מבית-עבדים, המוליכך במדבר הגדל והנורא, נחש, שרף ועקרב, וצמאון, אשר אין מים, המוציא לך מים מצור החלמיש ...

ואמרת בלבבך: כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה. וזכרת את ד' אלהיך, כי הוא הִנְתֵּן לְךָ כַח לַעֲשׂוֹת חֵיל – לַמַּעַן הַקִּים אֶת בְּרִיתוֹ, אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ כִּי־זֶה.²⁰

שוב נמצאנו למדים: החזרה, דווקא בחג-האסיף, אל הישיבה בסוכה – המבנה הארעי, המאפיין את הנדודים במדבר – באה להזכיר לאדם מישראל את תלותו בחסד האלוהי בעבר (במדבר) כמו גם בהווה (בארץ הטובה) – בשעה שנדמה לו, כי **הבתים הטובים** שבנה (המסמלים את "כחי ועצם ידי") – מבטיחים לו את עתידו.

ריטואל הישיבה בסוכה בא אפוא להזכיר שוב את סיפור המעבר מן המדבר אל הארץ הנושבת ולציין את **אתנס** "ברית סיני", שיש לחדשה מפעם לפעם דווקא בחג הסוכות (כפי שיבואר להלן).

וזאת המצוה (=עשרת הדברים)²¹ – הַקִּים וְהַשְׁפֵּטִים, אֲשֶׁר צִוָּה ד' אֱלֹהֶיכֶם לַלְמַד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ, אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ ...

שמע ישראל ד' אלהינו ד' אחד ...

והיו הדברים האלה, אשר אנכי מצוך היום (במעמד 'הר-סיני'), על לבבך, ושננתם לבניך ... וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך.

19. הקשר בין חג-הסוכות ובין הגשם מצוין בנבואת זכריה יד 16-17:

והיה כל הנותר מכל הגוים, הבאים על ירושלם – ועלו שנה בשנה להשתחות למלך ד' צבאות ולה' ג' את חג-הסוכות. והיה אשר לא יעלה ... ולא עליהם יהיה הגשם.

זו"ל, בפרשנותם היוצרת, הוסיפו ותיקנו את מנהג נענוע הלולב ואת ניסוך-המים, כדי שיתברכו גשמי השנה. מנהג נענוע הלולב נשתלב בתפילת חג הסוכות.

רמב"ם **במורה נבוכים** ג, מג (לקראת סיום) אומר: והנראה לי בארבעת מינים שבלולב, שהם שמחה בצאתם מן המדבר ... אל מקום האילנות נותני פרי והנהרות.

אברבנאל, ב**פירוש התורה**, לסוף פרשת ראה (א' שוטלנד (מהדיר), **פירוש התורה**, ה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 246): ואומר בסיבת זה (למה היו דווקא שלוש רגלים), שישראל קבלו מהשם יתברך ג' חסדים גדולים והם: יציאת מצרים ומתן תורה וירושת הארץ. ולכן ציווה, שיעלה לביתו שלוש פעמים בשנה: בחג המצות – להודות לה', על שהוציאם ממצרים, ובחג השבועות – להודות לפניו, על שנתן להם את התורה, ובחג הסוכות – להודות לפניו על הארץ ועל תבואותיה.....

20. דברים ח 7-18.

21. ראו נ' אררט, "כל המצוה, אשר אנכי מצוה אתכם היום" – מהי?, **שאנן**, ג (תשנ"ז), עמ' 15-25.

והיה כי יביאך ד' אלהיך אל הארץ, אשר נשבע לאבותיך ... לתת לך ערים גדלות וטבת, אשר לא בנית, ובתים מלאים כל טוב, אשר לא מלאת ... השמר לך, פן תשכח את ד', אשר הוציאך מארץ מצרים, מבית-עבדים ... לא תנסו את ד' אלהיכם, כאשר נסיתם במסה. שמור תשמרון את מצות ד' אלהיכם (=עשרת הדברים) ועדתיו וחקיו אשר צוך. ועשית הישר והטוב בעיני ד' – למען ייטב לך, ובאת וירשת את הארץ הטבה אשר נשבע ד' לאבותיך ...

וצדקה (=זכות) תהיה לנו, כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת (=עשרת הדברים) לפני ד' אלהינו כאשר צונו.²²

מעמד "הקהל"

ההזכרה החוזרת ונשנית של אתוס "ברית סיני", בזיקה לסיפור ההתנחלות בארץ – מבארת על שום מה נעשה ריטואל חידוש הברית, אחת לשבע שנים (מצנת "הקהל" בלשון חז"ל), דווקא בחג הסוכות:

ויצו משה אותם לאמר: מקץ שבע שנים, במעד שנת השמיטה, בחג הסוכות – בבוא כל ישראל לראות את פני ד' אלהיך במקום אשר יבחר – תקרא את התורה הזאת, נגד כל ישראל, באזניהם.

הקהל את העם – האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך – למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ד' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ובניהם, אשר לא ידעו – ישמעו ולמדו ליראה את ד' אלהיכם כל הימים, אשר אתם חיים על האדמה, אשר אתם עבדים את הירדן שמה לרשתה.²³

ריטואל חידוש "ברית סיני", במעמד פומבי של כל העם, בחג הסוכות שבסיום שנת השמיטה – מלמד על המכנה המשותף באתוס של "החג" ושל "השנה השביעית": על האדם מישראל להכיר במגבלות כוחו ועוצם ידו – בזמן שהוא מקיים את מצוות-השמיטה²⁴ – השבתת הארץ והשפּתּה לאדוניה: שבת לד'.

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם: כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם – ושבתה הארץ שבת לד'. שש שנים תזרע שדך, ושש שנים תזמר כרמך – ואספת את תבואתה – ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ, שבת לד', שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמר. שנת שבתון יהיה לארץ ...²⁵

מעמד "הקהל"²⁶ – התכנסות העם לחידוש הברית עם אלוהיו, בשמחה ובתפילה, בחג-הסוכות דווקא – נזכר במקרא באירועים, הקשורים בהקמת המקום המקודש, עם הגעת הנאספים אל

22. דברים ו 1-25.

23. דברים לא 10-13.

24. ראו שמות כג 10-15 – שמיטת קרקעות; דברים טו 1-11 – שמיטת כספים.

25. ויקרא כה 2-7.

26. ראו י' תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד², ירושלים תשנ"ז, עמ' 208-211. תיאור קיום המצווה במעמד המלך, כדעת חז"ל, מובא במשנה סוטה ז, ח.

המנוחה ואל הנחלה.²⁷ בכך מתאוששת השערותנו, כי חג-הסוכות בריטואל הכפול של נטילת-הלולב והקמת-הסוכה – משמר את האתוס של השמחה על ההתנחלות בארץ הטובה – עם החרדה-התפילה להגשמת הייעוד של ממלכת-כהנים וגוי קדוש.²⁸

נמצא, שהסיפור, העומד מאחרי הריטואל (והאתוס הכפול הנגזר ממנו) – מגולל את סיפור המסה של העם במדבר ואת ד', ואת אשר עשו בני-ישראל את הרע בעיני ד' כל תקופת השופטים – ועד מלך המלך, שלמה, אשר נתן מנוחה לעמו ישראל – כמבואר בהמשך.

לסיכום, נראה לנו, כי חג ד' – החג – חג-הסוכות – בריטואל שנתי (מימים ימימה) של שמחה (על דרך הקריאה בתורה או בתפילה חגיגית), מציין בלקיחת ארבעת המינים – את האתוס של האמונה בחסדי-שמים (מתן-הגשמים ועצירתם), ובישיבה בסוכה – את השגחת-האל (הברית עם עמו הנבחר) – כפי שמתוארים הדברים בסיפור ההליכה במדבר הנורא ובתהליך ההתנחלות בארץ המובטחת.

מכאן ואילך נצא למסע בספרות המקראית, כשאנו מבקשים 'לגלות' את האירועים, המשקפים, לדעתנו, את הסיפור ואת האתוס של חג הסוכות – החג – לפי האופן שהצענו.

המעמד בהר-עיבל בימי יהושע – בחג

האירוע הראשון, הנראה כמאשש את הצעתנו, מובא כבר בספר יהושע – עם הכניסה לארץ המובטחת. תחילה: לאחר מעבר בני ישראל את הירדן – משנרפאו ממעשה המילה – נחוג חג הפסח בגלגל: כל העם במקום אחד:²⁹

ויחנו בני ישראל בגלגל – ויעשו את הפסח בארבעה עשר יום לחדש, בערב, בערבות יריחו. ויאכלו מעבור-הארץ, ממחרת-הפסח, מצות וקלוי בעצם היום הזה, וישבת המן ממחרת-הפסח-באֶקְלָם מעבור הארץ, ולא היה עוד לבני ישראל מן, ויאכלו מתבואת ארץ כנען בשנה ההיא.³⁰

בהמשך מגולל ספר יהושע את סיפור המלחמה לכיבוש יריחו והעיר עי על הדרך המובילה אל גב-ההר. קשה להעריך, כמה זמן עבר עד מועד המלחמה בברית מלכי הדרום (בעקבות פרשת הגבעונים). אין אנו יודעים, בדיוק, אימתי אירע כינוס העם כולו בהר עיבל: האם לאחר

27. דברים יב, ט. ראו ליכט (לעיל הערה 13), עמ' 1040. ליכט מביא את השערת קראוס: בתקופת ראשית ההתנחלות היו שבטי-ישראל הנוודים למחצה עורכים פעם אחת בשנה כינוס של שוכני אוהלים כדי לחדש את בריתם עם ה', והמסורות על יציאת מצרים ומתן-תורה הן זכר לכינוס זה. הכתוב הנידון (ויקרא כג 43-45) מלמד שכינוס זה נערך בסתו, והוא חג-הסוכות המקורי. וראו Z. Mashel, 'Wilderness Wandering', *Biblical Archaeology Review*, 34, 4 (2008), pp. 32-39

וראו ר' אלעזר מגרמייזה, ספר הרוקח, הלכות סוכה: וזהו, כי בסכות הושבתי את בני ישראל, כשצרו על האומות. וכל זמן שלא כבשו וקלקו, קורא יציאת מצרים – למען ידעו דורותיכם, שהקב"ה הוציאם ממצרים, וכשצרו על הערים של המלכים, ישבו בסכות עד שכבשום... כמו שכתוב: הארון וישראל ויהודה יושבים בסכות (שמו"ב יא 11).

28. ראו ישעיה ב 4-2: והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ד' ... ונהרו אליו כל הגוים ... כי מציון תצא תורה, ודבר ד' – מירושלם. וראו זכריה יד 16-17. ראו הערה 19 לעיל: הגוים עולים בחג הסוכות להר-ד' בירושלים, ומכאן – היסוד האוניברסלי של החג במסורת-חז"ל.

29. ציון דברים זה – כל העם במקום אחד – ישמש אותנו בביאורנו לכתוב המוקשה בנחמיה ח 17: ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות, וישבו בסכות, כי לא עשו מימי ישוע בן-נון כן בני ישראל עד היום ההוא...

30. יהושע ה 10-12.

המלחמה הנמשכת בדרום או לאחר המלחמה עם ברית מלכי הצפון?³¹

נראה לנו לשער, כי המלחמות עם מלכי כנען נסתיימו בסוף הקיץ. לפיכך, סביר להניח, שהכנס בהר עיבל והטקס נערכו, בסמוך, עם בוא הסתיו – מועדו של "החג" – העומד בסימן השמחה וחינוש הברית, כפי שביארנו לעיל.

זאת – ועוד: מקום הכינוס והטקס בהר עיבל, כפי שהדברים מבוארים בחלק הראשון של ספר דברים –³² אמור היה להיות על הדרך, העולה מן הירדן אל עבר גב-ההר – לא רחוק מן המחנה בגלגל, מקום ריכוזו של העם באותה שעה, כדברי הכתוב: **וישב יהושע וכל ישראל עמו אל המחנה, הגלגלה.**³³

פרטי הטקס מבוארים בחלק האחרון של ספר דברים:

ויצו משה וזקני ישראל את העם לאמר: שִׁמְרוּ אֵת כָּל הַמִּצְוָה (=עשרת הדברים), אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם. וְהָיָה בַיּוֹם אֲשֶׁר תַּעֲבֵרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן ... וְהִקְמַתְּ לָךְ אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת, וְשִׁדְּתָהּ אֶתְּךָ בְּשִׂיד, וְכָתַבְתָּ עֲלֶיהָ אֵת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת פֶּעֶבֶרְךָ ... וְהָיָה בַּעֲבֹרְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן תִּקְיְמוּ אֶת הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה ... בַּהֵר עֵיבֵל ... וּבְנִית שֵׁם מִזְבֵּחַ לַד' אֱלֹהֶיךָ ... וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאִכַּלְתָּ שֶׁם, וְשִׂמַּחְתָּ לַפָּנִי ד' אֱלֹהֶיךָ ...

ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר: אלה יעמדו לברך את העם על הר-גרזים בעברכם את הירדן: שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין; ואלה יעמדו על הקללה בהר-עיבל: ראובן, גד ואשר וזבולון, דן ונפתלי. וענו הלויים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם...³⁴

כתיבת דברי התורה על האבנים, קריאתם בציבור וטקס הברכה והקללה – כרוכים בכריתת ברית, וכמו בטקס הברית לרגלי הר סיני (שמות כד 5) – הרי גם במסגרת הטקס בהר-עיבל הועלו עולות ושלמים³⁵ – לקיים את האמור בספר דברים (כמודגש לעיל): **ושמחת לפני ד' אלהיך.**

ואכן התיאור בספר יהושע מסתמך כולו על הצו למשה, המובא בספר דברים:

-
31. יוסף בן מתתיהו (קדמוניות ה, א, יט, עמ' 68-70) קובע את זמן הטקס בסוף מלחמות הכיבוש.
32. דברים יא 29-30: והיה כי יביאך ד' אלהיך אל הארץ, אשר אתה בא שמה לרשתה – ננתקה את הברכה על הר גרזים, ואת הקללה – על הר עיבל. הלא המה בעבר הירדן, אחרי דרך מבוא השמש בארץ הכנעני הישב בערבה, מול הגלגל אצל אלוני מ'רה.
- ראו נ' אררט, 'שני עיונים במקרא', י"ת רדאי, נ' אררט ונ' בן-בסט (עורכים), **לעשרת צבי**, חיפה תש"מ, עמ' ח-טז: הר גרזים והר עיבל, על פי כתובים אלה, נמצאים באשדות הר-אפרים, סמוך לקצה דרך-הכניסה לארץ כנען מן המזרח, הנמשכת ממקום מעבר-הירדן ליד הגלגל ומגיעת עד לגב-ההר באלוני-מורה ("מקום שכם" בבראשית יב 6) שבאזור העיר שכם; הם אינם איפוא סמוכים על-יד העיר – כזיהוי המקובל היום.
- ואכן אבסביוס (אונומסטיקון 64, שורות 19-21; הרונימוס, שם, שורה 19-21) קובע את מקומם של הר-גרזים והר-עיבל בסמוך ליריחו. הר-עיבל מצויין בפסיפס, שנתגלה בכנסייה ביישוב רומי-ביזנטי "קסטרון מפעה" – צפונית-מערבית ליריחו.
- מסתבר, כי אבסביוס מסתמך בכך על מסורת חז"ל בספרי על הכתוב הנ"ל בדברים יא (ועוד אצל חז"ל): "רבי אליעזר אומר: לא זה הר עיבל והר גרזים שבין הכותים, שנאמר 'הלא המה בעבר הירדן' – הסמוכים לירדן וגו'".
- אם נניח, כי יהושע ובני-ישראל נכנסו לארץ-כנען במעבר אום-שורט, תזוהה הרבת-אל-עוג'ה א-תחאת עם גלגל (ראו מפה בנספח). הר גרזים והר עיבל יזוהו, אולי עם ערק-אל-מסטב – שני המצוקים הנמשכים שמעל עין-אל-עוג'ה – כעשרה ק"מ מן הגלגל – מקום, הנראה מתאים לטקס, המתואר ביהושע ח 30-35.
33. יהושע י 43.
34. דברים כו 1-8, 11-14.
35. ראו ש' אחיטוב, **יהושע** (מקרא לישראל), תל-אביב תשנ"ו, עמ' 141.

שנתון "JLe" – תש"ע – כרך ט"ו

אז יבנה יהושע מזבח לד', אלהי-ישראל, בהר-עיבל, כאשר צוה משה, עבד ד', את בני ישראל – ככתוב בספר תורת משה: מזבח אבנים שלמות ... ויעלו עליו עלות לד' ויזבחו שלמים ויכתב (יְהִשָּׁע) שם על האבנים (האחרות) את משנה תורת משה, אשר כתב לפני בני ישראל. וכל ישראל זקניו ושטרסיו ושפטי עמדים מזה ומזה ... חציו אל מול הר גרזים, וְהִחָצִיו אל מול הר עיבל ... ואחרי-כן קרא את כל דברי התורה, הברכה והקללה, ככל הכתוב בספר-התורה. לא היה דבר מכל אשר צוה משה, אשר לא קרא יהושע נגד כל קהל ישראל והנשים והטף והגר ההלך בקרבם.³⁶

המספר חוזר ומדגיש: טקס הברית – הכולל זביחת-שלמים (השמחה העממית) ולאחר-מכן קריאת הברכה והקללה (החיל והרעדה) – הקיף את כל קהל ישראל, כולל הנשים, הטף ואף הגרים. תופעה זו, ראינו לעיל, מאפיינת את עצרת-ההתכנסות העממית בחג-הסוכות דווקא.

חג-ד' בשילה בתקופת השופטים

ניתן להניח, כי חג-ד',³⁷ במקום אשר יבחר, נחוג בבית-האלהים בשילה,³⁸ העיר שבלב הארץ המובטחת. החג התבטא – בהבאת זבחי השלמים (לציון השמחה בעת האסיף) בצירוף תשלום הנדרים (התודה לאל – על התממשות התפילה לחסדו). זאת – במסגרת הריטואל של "העלייה לרגל" (בלשון חז"ל) – מימים ימימה – בהתכנס המוני החוגגים במקום המקודש (כמבואר להלן בסיפור אלקנה וחנה). אולי מוצאים אנו הד קלוש לחג ד' זה כבר בשולי סיפור "פילגש בגבעה" – לאחר והעם נחם לבנימן, כי עשה ד' פרץ בשבטי-ישראל.³⁹ הפתרון, שמציעים זקני-העדה:

ויאמרו (=החליטו): הנה חג ד' בשלו מימים ימימה, אשר מצפונה לבית אל ... ויצו את בני בנימן לאמר: לכו וארבתם בכרמים. וראיתם, והנה יצאו בני-שילו לחול במחלות, ויצאתם מן הכרמים, וחטפתם לכם איש – אשתו מבנות שילו, והלכתם ארץ בנימן.⁴⁰

ניתן לשער, כי חג-ד' בשלו, לא היה אלא חג-האסיף, החג, חג-הסוכות.⁴¹

נראה לנו לשער, שְׁעַל בית-האלהים בשילה – עלה אלקנה לרגל, בחג-ד',⁴² אף שאין הכתוב אומר זאת במפורש:

36. יהושע ח 30-35.

37. החג הוא חג הסוכות, כפי שראינו לעיל. וראו גם מל"א ח 2, 65; (ראו רד"ק!) ; מל"א יב 32; יחזקאל מה 23; נחמיה ח 14; ואולי ישעיה ל 29.

38. שופטים יח 31.

39. שופטים כא 15.

40. שופטים כא 19-21.

41. ראו על-אתר י' אמית, שופטים (מקרא לישראל), ירושלים תשכ"ט, עמ' 314: לאיזה חג מתכוון הכתוב? יוסף בן-מתתיהו קשר אותו בעליית אלקנה לשילה מדי שנה בשנה (שמ"א א 3) וראה בו אחד משלוש רגלים. (קדמוניות, ה, ב, יב). רד"ק: "ואפשר מפסח לפסח היה או מסכות לסכות, שהיה זה זמן שמחה, או ביום הכפורים ...". וראו הערה 42 בסמוך.

42. ראו ש' בר-אפרת, שמואל א' (מקרא לישראל), ירושלים תשנ"ו, עמ' 50: אולי עלה אלקנה לשילה כל שנה בחג המוזכר בשופ' כא 19, שהוא, קרוב לוודאי, חג האסיף.

ועלה האיש ההוא מעירו, מימים ימימה, להשתחוות ולזבח לד' צבאות בשלה ... ויהי היום ויזבח אלקנה ונתן לפננה אשתו ... ולחנה יתן מנה אחת אפים (=גם-כנ), וכן יעשה שנה בשנה מזי עלתה בבית ד' ...
ויהי לתקפות- הימים ותהר חנה ותלד בן ... ויעל האיש, אלקנה, וכל ביתו לזבח לד' את זבח-הימים ואת נדרו.⁴³

הביטוי לתקפות-הימים⁴⁴ – המקביל לביטוי וחג-האסיף, תקופת השנה – מלמד, כי עליית אלקנה – בחג הסוכות הייתה, ובעלייתו זו הביא את זבח הימים (שלמי-החג) ואת נדרו – לכבוד הולדת בנו. אלקנה, הפעם, יכול היה לשמוח שמחה מלאה, כי תפילת-חנה בחג-הסוכות אשתקד – נענתה.

חג ד' בחנוכת המקדש בימי שלמה

אין אנו יודעים באיזה מועד העלה דוד וכל העם אשר אתו את ארון-האלהים⁴⁵ אל האוהל שהקים בירושלים. בחגיגה שערך לכבודו מסופר: ויעל דוד עלות לפני ד' ושלמים, ויכל דוד מהעלות העולה והשלמים ויבדך את העם בשם ד' צבאות – כבמעמד "הקהל". וכדי לשמוח את העם – ויחלק לכל העם לכל המון ישראל למאיש ועד אשה – לאיש (=ראש משפחה) חלת-לחם אחת ואשפר (=ואיש פר) אחד ואשישה (=ואיש שה) אחת.⁴⁶

דוד מבקש לבנות את בית-המקדש,⁴⁷ אך הדבר לא ניתן לו – בהיותו איש-מלחמות.⁴⁸ המשימה הוטלה על שלמה, בנו, אשר הביא את עם ישראל אל המנוחה ואל הנחלה⁴⁹ – כמבואר להלן:⁵⁰

ותשלם כל המלאכה, אשר עשה המלך, שלמה, בית ד' ויבא שלמה את קדשי דוד, אביו, את הכסף ואת הזהב ואת הכלים נתן באצרות בית ד'. אז יקהל שלמה את כל ראשי-המטות, נשיאי-האבות לבני-ישראל, אל המלך שלמה, ירושלים, להעלות את ארון ברית ד' מעיר דוד, היא ציון.⁵¹

ויקָהלו אל המלך, שלמה כל איש ישראל בירח האֶתְנִים, בחג, הוא החדש השביעי. ויבאו כל זקני ישראל ... והמלך, שלמה, וכל עדת-ישראל, הנועדים עליו אֶתוֹ לפני

43. שמ"א א 3-21.
44. לתקופת הימים גם כאן, ביחיד, יש ו' לסימן הרבים, מצוי בתרגום השבעים, בשוטא ובולגה; וכך מסתבר לפי שלוש ההיקרויות הנוספות במקרא: שמות לד 22: וחג האסיף תקופת השנה; דהיי"ב כד 23: לתקופת השנה; תהלים יט 7: ותקופתו על קצותם.
45. שמ"ב ו 2.
46. שם שם 18-19.
47. שם 0 פרק ז.
48. דהי"א כח 2-3. והש' שם כב 7-8.
49. על פי דברים יב 9-12: כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה ... (אך כאשר) ועברתם את הירדן ... והניח לכם מכל א'יִיִּכֶם מסביב וישבתם בטח – והיה המקום אשר יבחר ... שמה תביאו ... עול תיכם וזבחיכם ... וכל מבחר נדריכם ... ושמתם לפני ד' אלהיכם, אתם ובניכם ובנ' תיכם ועבדיכם ואמה תיכם ...
50. ראו מל"א ח 56: ברוך ד', אשר נתן מנוחה לעמו, ישראל, ככל אשר דבר, לא נפל דבר אחד מכל דברו הטוב אשר דבר ביד משה עבדו.
51. מל"א ז 51 - ח 1 ובמקביל (דהיי"ב ה 2-1): בית האלהים במקום בית ד'.

הארון, מזבחים צאן ובקר אשר לא יספרו ולא, ימנו מר.ב.⁵²

שלמה, המלך, בוחר לקיים את חנוכת בית-ד', (במעמד) כל איש ישראל דווקא בחג משום שחג-הסוכות, כפי ששיערנו, אמור לבטא ב'הקהל' (לאומי) ו'בשמחה' (זבחים) את הסיפור המכונן של משה ומסע של ההתנחלות בארץ, אחר היציאה מעבדות מצרים.

שלמה רואה, בתפילתו בסמוך, כיצד בניין בית ד' בירושלים – כאשר דברת ביד משה, עבדך, בהוציאך את אבותינו ממצרים⁵³ – מסיים את הסיפור. אכן הגענו כדברי משה: אל המנוחה ואל הנחלה ... והניח לכם מכל איביכם מסביב וישבתם בטח – והיה המקום, אשר יבחר ד' אלהיכם בו לשכן שמו שם, שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם ... ושמתם לפני ד' אלהיכם.⁵⁴ העיר ירושלים נבחרה להיות משכן-ד' – כשם שדוד נבחר להיות משיח-ד':

אז⁵⁵ אמר שלמה: ד' אמר לשכן בערפל.⁵⁶ [ואני]⁵⁷ בנה בניתי בית-ד' לך, מכון לשבתך עולמים. ויסב המלך את פניו ויברך את כל קהל ישראל, וכל קהל ישראל עמד. ויאמר: ברוך ד', אלהי-ישראל, אשר דבר בפיו את דוד אבי ובידו מלא לאמר: מן היום, אשר הוצאתי את עמי, את ישראל, ממצרים, לא בחרתי בעיר, מכל שבטי ישראל לבנות בית להיות שמי שם [ולא בחרתי באיש להיות נגיד על עמי ישראל, ואבחר בירושלם להיות שמי שם],⁵⁸ ואבחר בדוד להיות (מלך) על עמי, ישראל. ויהי עם לבב דוד אבי לבנות בית לשם ד', אלהי ישראל... ואקם תחת דוד, אבי... ואבנה הבית לשם ד', אלהי ישראל. ואשם שם מקום לארון, אשר שם (נתן משה את שני לחות) ברית ד', אשר כרת עם אבותינו בהוציא אותם מארץ מצרים.⁵⁹

שלמה חוזר ומדגיש בדבריו את זיקת בניית בית המקדש במקום אשר יבחר ד' לאל, המוציא את עמו מארץ-מצרים – הלוא הוא הוא הסיפור המכונן של חג-הסוכות, אתוס היציאה מעבדות לחירות לאומית, כפי ששיערנו לעיל. מחבר ספר מלכים⁶⁰ ממשיך, בנאום שלפנינו, את הסיפור החג, מתוך ביטחון, שהאל שומר-הברית, בעתיד, ישיב את שבות עמו לארצו. זאת – תוך שהוא מציין את הפונקציה, שממלא המקדש כבית-תפילה: לפרט – בכישלונו, ולכלל – באסון, שיבוא על האומה במלחמה, או ברעב, שיפקוד את הארץ.

ויאמר: ד', אלהי ישראל, אין כמוך אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת – ש'מ הבנית והחסד לעבדיך, ההלכים לפניך בכל לבם... ושמת אל תחנת עבדך ועמד

52. מל"א ח 2-5 ובמקביל דה"ב ה 3-6 מושמט הביטוי הארכאי בירה-האיתנים, ובמקום וישאו הכהנים – וישאו הלוים. אפשר שהיה במקור: הכהנים – הלוים.

53. להלן מל"א ח 53, 56.

54. דברים יב 9-14.

55. ראו לעיל ח 1, אז יקהל שלמה... ולהלן ח 64, ביום ההוא קדש המלך.

56. לכתחילה הרעיון האלוהי-המונותאיסטי היה, כאמור, לאחר מעמד הר-סיני (שמות כ 21) מזבח אדמה תעשה לי ... בכל המקום, אשר אזכיר את שמי, אבוא אליך וברכתיך; וכמעשה האבות בארץ כנען (בראשית יב 8 ועוד): ויבן שם מזבח לד' ויקרא בשם ד'.

57. עפ"י המקבילה בדה"ב ו 2.

58. השלמנו עפ"י המקבילה שם, ו 5-6. דילוג המעתיק מן: להיות שמי שם הראשון אל שלאחריו.

59. מל"א ח 12-21. במקביל בדבה"ב ו 11-11, חסר בסיום: בהוציא אתם מארץ מצרים, ביטוי, שהיה חשוב למחבר ספר מלכים, ומשום-מה מיותר למחבר ספר דברי-הימים שמתקופת הבית השני. מחבר ספר מלכים (שמלפני הצהרת כורש) נתן בפי שלמה, בתפילתו בהמשך את התוחלת (ח 34): וְהָשֵׁב תָּם אֶל הָאֲדָמָה, אֲשֶׁר נָתַתְּ לָאֲבוֹתָם. במקביל (ו, 26) אֲשֶׁר נָתַתָּה לָהֶם וְלָאֲבֹתָם תִּיהֶם.

60. ספר מלכים נתחבר, כמסתבר, בבבל, טרם הצהרת-כורש. השוואת סיום מל"ב כה 27-30 אל סיום דה"ב לו 22-23. הנאום משקף את אמונת הסופר-הכותב, בן-הנביאים, בשיבת-ציון בקרוב.

ישראל, אשר יתפללו אל המקום הזה ... את אשר יחטא איש לרעהו ונשא⁶¹ בו אֵלָה לְהַאֲלֹתוֹ ... בהנגף עמך, ישראל, לפני אויב, (כ)אשר יחטאו לך – ושבנו אליך ... והתפללו ... והשבתם אל האדמה, אשר נתת לאבותם.

בהעצר שמים ולא יהיה מטר... והתפללו אל המקום הזה ... ונתת מטר על ארצך, אשר נתת לעמך לנחלה.

רעב כי יהיה בארץ, דָּבָר ... כל נגע, כל מחלה. כל תפלה, כל תְּחִנָּה, אשר תהיה לכל אדם, לכל עמך, ישראל ... כי אתה ידעת לבדך את לבב כל בני האדם. למען יִרְאוּךָ כל הימים, אשר הם חיים על פני האדמה, אשר נתת לאבותינו.

וגם אל הנכרי, אשר לא מעמך ישראל הוא, ובא מארץ רחוקה למען שמך ... והתפלל אל הבית הזה – אתה תשמע ... למען ידעו כל עמי הארץ את שמך ...

כי יצא עמך למלחמה על איבו⁶² ... כי יחטאו לך, כי אין אדם, אשר לא יחטא, ואנפת בם ונתתם לפני אויב – וְשָׁבוּם שְׁבִיהֶם אל ארץ האויב, רחוקה או קרובה ... ושבנו אליך בכל לבבם ובכל נפשם ... וסלחת לעמך ... ונתתם לרחמים לפני שְׁבִיהֶם – ורחמום, כי עמך ונחלתך הם, אשר הוצאת ממצרים מתוך כור-הברזל.⁶³

להיות עיניך פתוחות אל תְּחִנֹּת עבדך ואל תְּחִנֹּת עמך, ישראל ... כי אתה הבדלתם לך לנחלה מכל עמי הארץ, כאשר דברת ביד משה עבדך בהוציאך את אבותינו ממצרים אדני (אלוקים).⁶⁴

נמצא, שנאום שלמה, בהמשכו – מוסיף על האתוס הלאומי: אשר נתן מנוחה לעמו, ישראל (כמודגש בסיום הנאום להלן) – את האתוס האוניברסלי (המובא בדברי הנביאים):⁶⁵ המקום, אשר יבחר נועד לכל האדם ... הנכרי ... כל עמי הארץ.

ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ד' את כל התְּפִלָּה והתְּחִנָּה הזאת⁶⁶ – קם מלפני מזבח-ד' ... ויעמד ויברך את כל קהל-ישראל קול גדול לאמר: ברוך ד', אשר נתן מנוחה לעמו, ישראל, ככל אשר דבר ביד משה, עבדו ...⁶⁷

ויזבח שלמה את זבח השלמים ...

ויעש שלמה בעת ההיא את הַחֹל (הסוכות)⁶⁸ ... שבעת ימים ושבעת ימים (חנוכות)

61. ראו נ' אררט, 'נושא במקרא שאינו אלא נושה', בית מקרא, יט (תשל"ד), עמ' 536-548.

62. במקביל, בדבה"ב י 34 – ברבים: א' יביו.

63. שני המשפטים האחרונים נעדרים מן המקביל בדה"ב.

64. מל"א ח 23-53. נעדר מן המקבילה בדה"ב ו, המביאה בהמשך את הכתובים (41-42). המקבילים לתהלים קלב 8-66: קומה ד' ... כהניך, ד' אלהים, ילבשו תשועה ... לפנינו הבלטת הכהונה, המתחזקת בראשית הבית השני. השמטת שם משה בדה"ב בניגוד למלכים – גם בקטע הבא: מל"א 55-61 – כמצויין בהמשך.

65. ראו ישעיה ב 4-1 = מיכה ד 5-1.

וראו את זיקת-הגוים, בחג-הסוכות, למקום אשר ייבחר בירושלים בזכריה יד 16-18: והיה כל הנותר מכל הגוים, הבאים אל ירושלים – ועלו מדי שנה בשנה להשתחות למלך, ד' צבאות, ולח'ג את חג-הסוכות וגו'. האתוס האוניברסלי של חג-הסוכות מצויין במסורת חז"ל לגבי החג: 70 פרים – כנגד 70 אומות-העולם.

66. במל"א נעדר הקטע המובא במקביל בדה"ב (ז 3-1), המתאר: והאש ירדה מהשמים ... ולא יכלו הכהנים לבוא אל בית ד'.

67. משה, כאמור, נעדר מן המקבילה בדה"ב.

68. במקביל (ז 8): ויעש שלמה את החג בעת ההיא שבעת ימים.

המקדש,⁶⁹ לאחר-מכן) ארבעה עשר יום (סך הכל). ביום השמיני (וביום עשרים ושלושה לחדש השביעי)⁷⁰ שִׁלַח את העם.⁷¹

אחר החגיגה הכפולה (שבעת ימי חג הסוכות ושבעת ימי חנוכת המקדש) שב אלהים ומתגלה לשלמה. בדבריו (המאזכרים את האמור בנאום משה)⁷² ישנה אזהרה מפני הגלות: אֶשְׁלַח מֵעַל פְּנֵי⁷³ – והיה ישראל למשל ולשנינה בכל העמים ... ואמרו: על מה עשה ד' ככה לארץ הזאת ולבית הזה...⁷⁴

אין כל אזכור לשיבת ציון, משום שאין מחבר ספר מלכים יודע דבר על אודותיה.

חג ד' בתקופת שיבת ציון

שיבת-ציון הראשונה עם הצהרת-כורש (538 לפה"ס), בהנהגת ששבצר – לא הספיקה אלא להניח יסודות לבית-האלהים אשר בירושלים.⁷⁵ אימתי אירע הדבר – לא נמסר במקורותינו,⁷⁶ אולם בעת שיבת ציון השנייה (אפשר עוד באחרית ימי כורש),⁷⁷ לאחר שנתיישבו בעריהם:⁷⁸

וַיָּגַע (ראש) החדש השביעי,⁷⁹ ובני ישראל בערים, וַיִּאָּסְפוּ הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל יְרוּשָׁלַם. וַיִּקָּם יְשׁוּעַ בֶּן-יוֹצָדָק וְאֶחָיו הַכֹּהֲנִים וְזִרְבָבֶל בֶּן-שָׁאֲלֻתַיָּאל וְאַחֲזַיָּהוּ, וַיִּבְנוּ אֶת מִזְבֵּחַ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְהַעֲלוֹת עָלָיו עֹלוֹת, כְּכַתּוּב בַּתּוֹרָה-מִשֵּׁה אִישׁ-הָאֱלֹהִים. וַיְכַיֵּנוּ הַמִּזְבֵּחַ עַל מְכוֹנָתוֹ (=מכונו, מקומו), (אף) כִּי בְּאִימָה עָלִיהֶם מַעֲמֵי-הָאֲרָצוֹת – וַיַּעֲלוּ עָלָיו עֹלוֹת לַד', עֹלוֹת לְבִקָּר וְלַעֲרֹב. וַיַּעֲשׂוּ אֶת חֹג הַסֻּכּוֹת כְּכַתּוּב, וְעֹלוֹת יוֹם בְּיוֹם בְּמִסְפָּר, כְּמִשְׁפַּט דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ. וְאַחֲרֵי-כֵן עָלְתָה תַמִּיד, וְלַחֲדָשִׁים (=ולראשי-החודשים), וְלִכָּל מוֹעֲדֵי-ד' הַמִּקְדָּשִׁים, וְלִכָּל מִתְנַדֵּב נֹדֵבָה לַד'. מִיּוֹם אֶחָד לְחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הַחֲלוּ לְהַעֲלוֹת עֹלוֹת לַד', (אף-על-פי) וְהֵיכַל ד' לֹא יִסָּד.

לא באקראי חנכו שבי-ציון, כולם כאיש אחד, את המזבח – בדיוק במקום שהיה ניצב בימי הבית הראשון – ובחג הסוכות דווקא. בדומה לשלמה, כפי שראינו, ביקשו לציין בריטואל של

-
69. במקביל שובש סדר הדברים (ז 9): כי חנכת המזבח עשו שבעת ימים והחג (אינו במקביל במל"ב) שבעת ימים.
 70. זוהי הגרסה, המבארת, בדה"ב (ז 10). לפיה, אכן, סוכות נחוג בימים טו-כא בתשרי וחנוכת-המזבח, לאחריי – בימים כב-כח לחודש. אם נקדים את חנוכת המזבח לחג הסוכות (כמו בדה"ב), יחול יום-כיפור בשמחת החנוכה...
 71. מל"א ה 54-66.
 72. ראו דברים כח 37; כט 23.
 73. במקביל בדה"ב: אשליך מעל פני.
 74. מל"א ט 7-8.
 75. עזרא ה 16 (בארמית).
 76. 'ספר עזרא' המקראי; 'ספר עזרא החיצון' בתרגום השבעים (בכתב-יד אחד מכונה דברי הימים ג); 'ספר אחד עשר' אצל יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, תרגם א' שליט, ירושלים תשכ"ג.
 על 'ספר דברי הימים המקראי', שהיה בשימוש יוסף בן-מתתיהו (יוספוס פלביוס) – ראו נ' אררט, 'עזרא ופועלו במקורת המקראיים והבתר-מקראיים', בית מקרא, יז (תשל"ב), עמ' 492-451.
 77. ראו עזרא ג 7; עזרא החיצון (=דברי הימים המקראי) ה 2 (העלייה – בתמיכת דריוש, השר – לא המלך), ה 70.
 וראו דניאל ט 21-27. לפרשנות הקטע, המתייחס לשיבת ציון הראשונה והשנייה – ראו נ' אררט, "שבע-שנים" כציון ארכאי לשנת-ירח במקרא, בית מקרא, כ (תשל"ה), עמ' 545-553.
 78. עזרא ב' 70 - ג', 5; עזרא-החיצון ה' 45-52; קדמוניות היהודים, יא, ד, א (77-75).
 79. כמצוי במקרא: החדש = ראש-חודש, וראו להלן פסוק 6: מיום אחד לחדש השביעי החלו להעלות ע'לות לד'. ועיינו מל"ב ד 23.

שנתון "jle" – תש"ע – כרך ט"ו

חג-הסוכות, החג, את האתוס של: **וכל הבאים מהשבי (מצרים) מגיעים אל המנוחה ואל הנחלה, ירושלים – כאמור להלן.**

ושוב, מתוך רצון להידמות למעשיו של שלמה המלך: **בחדש זו הוא החדש השני ... ויבן הבית לד',⁸⁰ – בתאריך זה מתחילים שבי-ציון את מלאכת בית ד':⁸¹**

ויתנו כסף לחצבים וְלַחֲרָשִׁים וּמֵאֵכֶל וּמִשְׁתֵּה לְצִדְנִים וְלְצָרִים לְהֵבִיא עֲצֵי אֲרָזִים מִן הַלְּבָנוֹן אֶל יָם יִפּוֹא (בדומה למעשה שלמה)⁸² – כרשיון כורש, מלך-פרס, עליהם (בסוף ימיו).⁸³ ובשנה השנית לבואם אל בית-האלהים לירושלם, בחדש השני, החלו זרבבל בן-שאלתיאל וישוע בן-יוצדק ושאר אחיהם הכהנים והלויים – וכל הבאים מהשבי (אל) ירושלם⁸⁴ ויעמידו את הלויים מבן עשרים שנה ומעלה – לנצח על מלאכת בית ד'.

מפני שטנת עמי הארצות נחנך בית האלהים רק בשנה הששית למלכות דריוש המלך (516 לפה"ס)⁸⁵

ועבדו בני ישראל כהניא ולויא ושאר בני גלותא חנכת בית אלהא דנה בחדוה. והקריבו ... וצפירי עזין לְחֻטָּאָה על כל ישראל תרי עשר למנין שבטי ישראל. והקימו כהניא בפלגתהון ולויא במחלקתהון על עבידת אלהא די בירושלם ככתב ספר משה.

הכתוב מדגיש את הרגשת כלל ישראל של שבי-ציון – בהיותם נציגי שנים עשר שבטי ישראל, ולפיכך נמסר בהמשך (בעברית):

ויעשו בני-הגולה את הפסח בארבעה עשר לחדש הראשון ... ויעשו חג-המצות שבעת ימים בשמחה....

ושוב, הדבר נעשה מתוך הליכה בעקבות יאשיהו, המלך, כמובא בדה"ב לה 1-18.

ויעש יאשיהו בירושלם פסח לד' וישחטו (את) הפסח בארבעה עשר לחדש הראשון....

ויעשו בני ישראל הנמצאים את הפסח בעת ההיא ואת חג-המצות שבעת ימים. ולא נעשה פסח כמהו בישראל מימי שמואל, הנביא, וכל מלכי ישראל לא עשו כפסח, אשר עשה יאשיהו והכהנים והלויים וכל יהודה וישראל הנמצא ויושבי ירושלם.

ההתלהבות מכינוס העם כולו בעת החג – אירוע, אשר לא נעשה כמוהו בישראל – חוזרת ונשנית בתיאור התכנסות כל העם כאיש אחד (עזרא ג 1) – ביום אחד לחדש השביעי⁸⁶ – לאספה, שקראה לחוג את חג הסוכות – בעקבות עלית עזרא מבבל בשנת שבע לארתחשסתא המלך (458 לפה"ס):

וַיָּשְׁבוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְהַשְּׂוֹעֲרִים וְהַמְשָׁרְרִים וּמִן הָעָם וְהַנְּתִינִים וְכָל יִשְׂרָאֵל בְּעֲרִיהֶם. וַיַּגַּע הַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי, וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֲרִיהֶם. וַיֵּאָסְפוּ כָל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוֹב

80. מל"א ו 1.

81. עזרא ג 7-8 = עזרא החיצון ה 53-55: ויסדו את היכל אלהים באחד לחדש השני לשנה השנית בבואם ליהודה וירושלם. ניסוח זה ברור יותר מן המקבילה בעזרא.

82. ראו דה"ב ב 15.

83. ראו לעיל הערה 77.

84. ראו התוספת, כאן, בעזרא החיצון (לעיל הערה 81).

85. עזרא ו 15-22.

86. נחמיה ח 2-1 = עזרא ג 1, עליית זרבבל.

(=הכיכר הרחבה) אשר לפני שער-המים...

ויביא עזרא הכהן את התורה לפני הקהל מאיש ועד אשה, וכל מבין לשמע, ביום אחד לחדש השביעי.⁸⁷

בהמשך – מסופר כיצד למחרת יום הזכרון:

וביום השני נאספו⁸⁸ ראשי-האבות לכל העם, הכהנים והלויים, אל עזרא הסופר, ולהשכיל (=כדי להשכיל וללמוד) אל (=את) דברי התורה. וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ד' ביד משה, אשר יִשְׁבוּ בני ישראל בסכות, בַּחֹל בחדש השביעי... .

ויצאו העם ויביאו ויעשו להם סכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלהים וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים – ויעשו כל הקהל, השבים מן הַשְּׁבִי, סכות. וישבו בסכות, כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני-ישראל, עד היום ההוא, ותהי שמחה גדולה מאד. ויקרא עזרא בספר תורת האלהים יום ביום, מן היום הראשון עד היום האחרון, ויעשו חֹל שבעת ימים, וביום השמיני – עצרת כמשפט (=כדין-תורה).

הציון (הפרובלמטי – המתמיה):⁸⁹ כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא (הדומה למה שמצינו לעיל בחגיגת-הפסח בימי יאשיהו)⁹⁰ מתבאר על יסוד השערתנו, בפתח המאמר, כי עם מעבר-הירדן בימי יהושע נחוג הפסח – כל שבטי ישראל כאיש אחד – בגלגל. עם תום המלחמה במלכי ארץ כנען, בסוף הקיץ, שוב נתכנס העם, כאיש אחד, בהר-עיבל הסמוך לגלגל, לשם חידוש הברית – במעמד "הקהל".

"מעמד-הקהל" – מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסכות⁹¹ – אולי נתקיים בימי עזרא למחרת-החג. זאת – מתוך הנחה, כי נחמיה ניצל את שנת-השמיטה – כדי לגבש את כל העם על מנת להשלים את בניין-החומה.⁹² "מעמד-הקהל" זה – לשם 'חידוש הברית' – נתאפיין בכריתת-אמנה כמתואר בהמשך:⁹³

וביום עשרים וארבעה לחדש הזה נאספו בני ישראל בצום ובשקים וְאָדְמָה עליהם. ויָבְדְלוּ זרע ישראל מכל בני נכר, ויעמדו ויתודו על חטאתיהם ועוונות אבותיהם. ויקומו על עמדם (=מקומם) ויקראו בספר תורת ד' אלהיהם בְּבִיעֵי הַיּוֹם, וּבְבִיעֵי מַתּוּדִים ומשתחיים לד' אלהיהם.

87. נחמיה ז 72 - ח 2 מקביל מילולית, בפתיחה, אל עזרא ב 70 - ג 1.
88. במקבילה בעזרא החיצון האסיפה היתה ברחבה אשר לפני שער המקדש למזרח, ועזרא מכונה כהן גדול וסופר.
89. בקטע זה, בנחמיה ח 13 (ואילך), נקטע ספר עזרא החיצון (הוא ספר-דברי-הימים-המקורי).
90. ראו ערכין לב, ע"ב: ויעשו בני הגולה וכו' ותהי השמחה (נח' ח 16) אפשר בא דוד ולא עשה סוכות, עד שבא עזרא? ראו פירוש מ' זר-כבוד, עזרא ונחמיה (דעת מקרא), ירושלים תש"מ, עמ' קח, על "מימי ישוע". ועל זה הערה 20 ג: ועוד אפשר שדימה את החג לימי יהושע בן נון, כי גם כאן וגם שם הוחג החג על ידי 'כל העם כאיש אחד' (לעיל פסוק 1) ובמקום אחד אלא שכאן הוחג בירושלים ושם במחנה שבגלגל.
91. דה"ב לה 18.
92. דברים לא 10-13.
93. ראו נחמיה ה 7-1: ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה אל אחיהם היהודים ... וימלך לבי עלי ואריבה את הח'רים ואת הסגנים וא' מרה להם: משא (=משה) איש באחיו אתם נ' שאים (=נ' שים).
- וראו נחמיה י 11-32: ובכל זאת אנחנו כ' רתים אמנה ... ובאים באלה ובשבועה ... ונט' ש את השנה השביעית ומשא (=משה) כל יד.
93. נחמיה ט 1-3.

שנתון "jke" – תש"ע – כרך ט"ו

בהמשך מופיע הווידוי המפורט,⁹⁴ הפותח ב**כריתת-הברית** עם אברהם, נמשך בתיאור חסדי האל במצרים, על הים ובמתן-תורה; עובר אל הורשת הארץ הטובה, ומפרט, וחוזר ומפרט, את הנאצות הגדולות שעשה העם – למן מעשה העגל ועד הפגיעה בנביאים השליחים, שהביאו לחורבן הארץ.

לקראת סיום הווידוי באה הצהרה, המבארת על שום מה מן הראוי, במעמד זה, לשוב ולכרות ברית (אמנה).⁹⁵

ואת (=אמנם) מלכינו, שרינו, כהנינו ואבתינו – לא עשו תורתך ולא הקשיבו אל מצותיך ולעֲדוֹתֶיךָ, אשר העידת בהם – והם (עצמאיים) במלכותם, ובטובך הרב, אשר נתת להם, ובארץ הרחבה והשמנה, אשר נתת לפניהם – לא עבדוך ולא שבו ממעלליהם הרעים.

הנה אנחנו היום (לעומתם) עבדים, והארץ, אשר נתתה לאבתינו לאכל את פריה ואת טובה – הנה אנחנו עֲבָדִים עליה – ותבואתה מְרֵבָה למלכים (זרים), אשר נתתה עלינו בחטאותינו, ועל גְּוִיֹתֵינוּ מְשֻׁלִים (פחותיהם), ובבהמתנו (עושים) כרצונם – ובצרה גדֹלָה אנחנו –

ובכל זאת אנחנו כֹּרְתִים אמנה וכתבים ועל החתום שרינו, לְוִיָּנוּ (=לויינו), כהנינו ... ושאר העם ... וכל הנבדל מעמי-הארצות ... מחזיקים על אחיהם אדיריהם, ובאים בְּאֵלָה ובשבועה ללכת בתורת-האלהים אשר נִתְּנָה ביד משה, עבד-האלהים ...

ההתחייבות של כורת-האמנה בימי עזרא – תואמת את שאמורים לקבל על עצמם העוברים את הירדן במעמד הר גרזים והר עיבל:⁹⁶ **ושמרתם לעשות את כל החקים ואת המשפטים, אשר אנכי נתן לפניכם היום**. וזו אכן נתקיימה, בימי יהושע, במעמד הר עיבל⁹⁷ – מול הגלגל אצל אלוני מרה.⁹⁸

סיום

בזאת בא על סיומו מסענו בספרות המקראית, בעקבות **החג** – חג-הסוכות ושמיני-עצרת – מועד 'ההקהל' בתום שנת השמיטה. נמצאנו למדים, כי **החג** מבטא בריטואל שלו – בניית-הסוכה ונטילת-הלולב (בלשון חז"ל) – את אתוס השמחה על הזכות להתנחל בארץ המובטחת (בברית האל עם האבות) ועל האפשרות ליהנות מטובָה (זו המסומלת בארבעת המינים).⁹⁹ זאת – על יסוד הסיפור: על אודות חסדי-האל לעם בני-ישראל, במסעם במדבר, לקראת קיום הברית עם, בארץ הטובה, עם הגיעם אל המנוחה ואל הנחלה.

94. בחמיה ט 4-33.

95. שם ט 34 - י 30.

96. דברים יא 29-32.

97. יהושע ח 30-35.

98. דברים יא 30.

99. ראו א' שביד, ספר מחזור הזמנים, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 102.

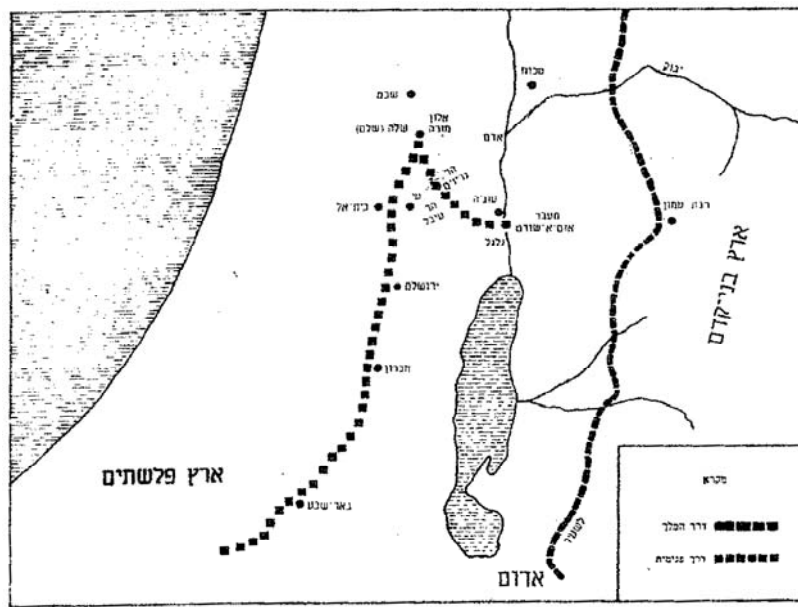
לשמחה על מתת-הארץ – נלווית השמחה על מתן-תורה, כפי שהיא באה לכלל ביטוי במעמד-ההקהל, בעצרת של חג-הסוכות שלאחר שנת השמיטה. הד-הדברים אולי מתגלה בחג 'שמחת תורה', שנצמד לשמיני-עצרת במסורת-חז"ל המאוחרת.¹⁰⁰

ולבסוף, מן הנכון לציין, כי יהודה המכבי – בטהרו את המקדש ובחנכו את המזבח – מצא לנכון לשמוח ולחגוג אירוע זה משך שמונה ימים – כאמור בחשמונאים א. לעומת זאת, בחשמונאים ב' מבואר: שמונה ימים אלו – כנגד ימי חג הסוכות (ושמיני עצרת):

שמונה ימים חגגו את חנכת המזבח והקריבו עולות בשמחה, זבחו זבח שלמים ותודה... יהודה ואחיו וכל קהל ישראל קבעו לחוג את ימי חנכת המזבח במועדם בכל שנה ושנה שמונה ימים מיום חמשה ועשרים לחדש כסלו בשמחה וששון.¹⁰¹

וביום, אשר חלל בו בית המקדש בידי הנכרים, ביום ההוא היה טהור המקדש, ביום עשרים וחמשה לחדש ההוא, הוא כסלו, חגגו בשמחה שמונה ימים כחג הסכות – בזכרם, כי לפני זמן-מה בלו את [ימי] חג הסכות בהרים ובמערות כדרך החיות. לכן במקלות מקשטים ובענפים, המצויים בעונה ההיא,¹⁰² ובתמרים הודו [לה'], אשר הצליח את דרכם לטהר את מקומו. וקבעו בפקודה ובגזרה על דעת כלם, לכל עם היהודים, לחג את הימים האלה בכל שנה.¹⁰³

נספח הר גריזים והר עיבל

100. ראו ב' וואהרמן, **חגי ישראל ומועדיו**, תל-אביב תשל"ז, עמ' 87 ועמ' 90 הערה 2.

101. הרטום, א"ש (מפרש), **הספרים החיצוניים, חשמונאים**, א, תל-אביב תשי"ט, פרק ד', נו-נט (עמ' 32-33).

102. פירוש הרטום: שאף על פי שרצו לחוג את החג באופן דומה לחג הסכות, לא יכלו לקחת דווקא את ארבעת המינים, כי לא כולם היו מצויים בימי החרף.

103. הרטום (לעיל הערה 101), חשמונאים ב, פרק י', ה-ח.